

BURSA'DA DÜNDEEN BÜGÜNE TASAVVUF KÜLTÜRÜ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	86561
Tas. No:	297.7 B.İ.P.0

BURSA KÜLTÜR SANAT VE TURİZM VAKFI YAYINLARI
BURSA KİTAPLIĞI: 11

ISBN
975- 7093 – 09 - 02

Birinci Basım
Kasım 2002

Yayıma Hazırlayan
Ramis Dara

Kapak- Sayfa Tasarımı
Ömer Yıldız

Baskı
Graphis Matbaa
Yüzyıl M. Matbaacılar Sitesi,
1. Cadde No: 139 Bağcılar/ İstanbul
Tel: (0212) 629 06 07

BURSA KÜLTÜR SANAT VE TURİZM VAKFI
Açık Hava Tiyatrosu Yanı, Kültürpark - Bursa
Tel : 0224 - 234 49 12 (3 hat)
Faks : 0224 - 234 49 11
E-posta: bkstv@bkstv.org

XVII. ASIRDAN GÜNÜMÜZE BURSA DERVİŞLERİ

Hasan Basri ÖCALAN*

Medeniyetimizde bazı şehirler çeşitli sıfatlarla anılagelmışlerdir. Medine, “Peygamber şehri”, Urfa “Peygamberler şehri” sıfatlarında olduğu gibi. Türkler tarafından fethedildikten sonra Bursa da buraya göç eden insanların özelliklerinden dolayı “Burc-ı evliya, evliya şehri, ruhaniyetli şehir” gibi sıfatları günümüze kadar taşımıştır. Bu sıfatların kazanılmasında doğal olarak haklılık payı vardır. Zira Orhan Gazi tarafından fethedilen şehirde ilk kurulan müesseslerden birisi tekke olduğu gibi, yine buraya iskân edilen insanların arasında birçok derviş bulunmaktaydı. Ahi Hasan, Abdal Murad, Geyikli Baba gibi kimseler aynı zamanda şehrin alınmasında da fiilî olarak çalışmışlardır. Gerek onların bırakmış olduğu izden yürüyen, gerekse bu tarihten sonra şehre gelen insanlar Bursa’yı “Burc-ı evliya” yapmışlardır. Bu durum şehir hakkında çok sayıda eserin yazılmasına yol açmış ve özellikle sayıları yirmiyi bulmayan, edebiyat araştırmalarında “Vefeyat” adı verilen eserlerin on tanesi Bursa ile ilgilidir. Söz konusu eserlerde; Bursa’da vefat eden insanların hayatları anlatılmaktadır. Bu eserlerde çoğunlukla dervişlerin hayatı anlatıldığı gibi, vefeyatnamelerin bazıları ise sadece dervişlerin hayatlarına tahsis edilmiştir. *Ravza-i Evliya*, *Ravzatu'l-Muflihûn* ve *Yâdigâr-ı Şemsî* gibi.

İstanbul’un fethinden sonra kısmen canlılığını kaybetmeye başlayan Bursa’da belli derecede kültür ve tasavvuf dünyası diriliğini devam ettirmiştir. Bunun en belirgin özelliği Bursa hakkında yapılan araştırmalarda, şehirdeki medrese, mektep ve dergâhların sayısının çok olmasında görülmektedir. On yedinci asırla ilgili olarak yapmış olduğumuz bir araştırmada 60’ı aşan dergâh sayısının tespit edilmesi, Bursa’daki tasavvufî hayatın canlılığını göstermektedir. Dergâhlardan bir kısmı söz konusu asır içinde kurulmuş olmasına karşılık, bazıları ise daha önce kurulmuş olup, bu asırda varlığını devam ettirenlerdir.

Osmanlı tarihinde on yedinci asır, medrese-tekke tartışmaları ve dolayısıyla tekkelere ve tasavvuf düşüncesine yapılan bazı tenkid ve fiilî saldırılarla hatırlanmaktadır. Bu dönemde Bursa’da Niyazi-i Mısırî gibi meşhur dervişler yaşadığı gibi, medrese ekolünü temsil eden Vâni Mehmed Efendi gibi kimseler de bulunmaktadır. Bunlar arasındaki tartışmalar zaman

* Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

zaman fiilî bir hal almış ve sonra tarihte “Ulucami Vak’ası” adıyla anılan kanlı olayların olmasına sebebiyet vermiştir.

Bursa bu asırda; Mısırî gibi kabına sığmayan, devlet yöneticileriyle geçinemeyen, yazmış olduğu eserlerde serdettiği görüşlerinden dolayı görüşleri günümüze kadar tartışılan; ama etkisi ve görüşleri hâlâ devam eden dervişlerin mekânı olmuştur. Ulucami karşısındaki postahanenin yerinde bulunan dergâhtan günümüze bir iz bile bırakmadığımız Mısırî’nin eserleri ve özellikle bestelenmiş şiirleri kulaklarımızda tatlı nağmeler bırakmaktadır¹. Mısırî görüşlerinden dolayı birkaç defa sürgün edilmiştir. Rodos’ta sürgünde iken kütüphanesinin yağmalandığını duyduğunda hissiyatına şu mısralarla dile getirmiştir:

Sevdim seni, hep varım yağmadır alan alsın
Gördüm seni *efkârım yağmadır alan alsın*
Aldın çün beni benden geçtim can ü tenden
Aklım dahi her varım yağmadır alan alsın

Mısırî’nin Bursa’ya bıraktığı dergâhtan yetişen ve dergâhın son şeyhi olan Mehmed Şemseddin Mısırî’nin Bursa hakkında yazmış olduğu eserleri de anmak gerekir².

Günümüzde Bursa için “tekke” isminin çağrıştırdığı nadir yerlerden biri İsmail Hakkı Bursevî tarafından kurulan dergâhtır. Bursevî, Rumeli’de doğmuş ve on yedinci yüzyılda Bursa’ya gelerek bugün için Kur’an Kursu olarak hizmet verilen yerde dergâhını kurmuş, insan yetiştirmek ve eser vermek suretiyle Bursalılara hizmet etmiştir. Eser veren Bursa’lı dervişler arasında ilk sırayı yer alan Bursevî’nin eserleri son yıllarda insanların istifadesine sunulmaya başlanmıştır³. Çilehanesi, dergâhın tevhidhanesi ve Bursevî’nin eserleri ile mezarı o günden bugün bize kalan yâdigârlardır.

¹ Mısırî ile ilgili geniş bilgi için bk Gölpınarlı, Abdülbaki, “Niyâzî-i Mısırî” *İÜ Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: VII; (1972), s. 183-226; Kara, Mustafa, *Niyazi-î Mısırî*, Ankara 1994; Erdoğan, Kenan, *Niyazi-î Mısırî Divanı*, Ankara 1998; Aşkar, Mustafa, *Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1998; Öcalan, Hasan Basri, *Bursa’da Tasavvuf Kültürü*, Bursa 2000, s. 102-111.

² 1936 yılında İstanbul’da vefat eden Mehmed Şemseddin Efendi, yukarıda da ifade edildiği gibi, dergâhların kapanış tarihinde Mısırî Dergâhı’nın son şeyhidir. Bursa tasavvuf tarihinde emsalsiz eseri *Yâdigâr-ı Şemsî*’nin dışında Bursa ile ilgili olarak yazmış olduğu birçok eser halen kayıptır. Mustafa Kara, *Yâdigâr-ı Şemsî*’nin neşrine yazmış olduğu önsözden, Bursa 1997, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, s. 10-14.

³ Bursevî’nin günümüz Türkçesiyle basılan eserlerinden bazıları şunlardır: *Divan*, haz Murat Yurtsever, Bursa 2000; *Kırk Hadis Şerhi*, haz. Mustafa Utku, Bursa 1999; aynı eser haz. Hikmet Gültekin-Sami Erdem, İstanbul 1998; *Kitâbu’l-Envâr*, haz. Naim ayan, İstanbul 1999; *Ferahu’r-Rûh Muhammediye Şerhi*, haz. Mustafa Utku, c. I, Bursa 2000, c. II, 2001, c. III, 2002;

Bursa'da yetiştirmiş olduğu Aziz Mahmud Hüdayi'yi İstanbul'a gönderen Üftade'nin Dergâhı'nda artık on yedinci asırda Üftade'nin çocukları ve torunları görev yapmaktadır⁴. Önce Mustafa Efendi, daha sonra İbrahim Efendi'nin görev yaptığı dergâhın ziyaretçileri arasında dönemin padişahı IV. Mehmed ve Niyazi Mısıri de bulunmaktadır. Bursa'da günümüze kadar ayakta kalan ender dergâhlardan birisidir. Kültür mirasına sahip çıkan etkili ve yetkili kişilerin ilgisini beklemektedir. Bu dergâh hakkında M. Safiyüddin Erhan tarafından sempozyumda bir bildiri sunulacaktır.

Mısır'da temellenen ve oradan Osmanlı sahasına gelen Gülşeniyye'nin Bursa'daki temsilcisi ve en önemli dergâhı Ali Mest Edhemî Dergâhı'dır. Tarikatın en önemli eserini yazan Şemlelizade Ahmed Efendi Bursa'da doğmuş, on yedinci asırda da adı geçen dergâhın şeyhliğini yapmıştır⁵. Bu dergâhtan Bursa'ya kalan en önemli miras Ali Mest isminden alındığı söylenen Elmasbahçeler mahallesinin ismidir.

İslam dünyasında olduğu gibi Osmanlı topraklarında ve dolayısıyla Bursa'da da en yaygın tarikatlardan birisi Halvetiyye'dir. Bursa'da, on yedinci asırda bu tarikatın on altı dergâhı tesbit edilmiştir⁶. Bursa'da Halvetiyye'ye bağlı olan ve asrın sonlarına doğru kurulan Ahmed Gazzî Dergâhı'nın kurucusu Gazzeli'dir. Niyazi-i Mısıri'den ders almış ve yazmış olduğu eserler ile yetiştirmiş olduğu müridleri yirminci asrın başlarına kadar adı geçen dergâhta hizmet etmişlerdir. Ahmed Gazzî Dergâhı'nın en büyük hatırası bu dergâhta yazılan ve akademisyenleri bekleyen kitaplar ile Süleyman Çelebi Lisesi önündeki "Ahmet Sokağı"dır⁷.

Çeşitli tarikatlara nispet edilen Emir Sultan ve dergâhının, on yedinci asırda Halvetî dervişlerinin tasarrufunda olduğu belge ile sabittir. Her asırda Bursa'nın en faal olan dergâhlarından birisidir. Bahar mevsiminde düzenlenen "Erguvan Bayramı" veya "Erguvan Faslı" olarak nitelenen şenliklerin kaynağı Emir Sultan'dır. Bursa'da Erguvan çiçeklerinin açtığı bahar günlerinde, yapılan bu şenliğe sadece Bursa'da bulunan dervişler katılmayıp, civar şehirlerden de dervişler iştirak etmiştir. Emir Sultan'ın sağlığından itibaren kutlanmaya başlanan Erguvan şenlikleri için Evliya Çelebi "Her diyardan deryâ-misâl âdem cem olur ki bu cemiyet-i kübranın tarif ve tavsifinden kalem acizdir"⁸ ifadesini kullanmaktadır. Bir hafta boyunca süren şenliklere tahminlerin üstünde kalabalık bir kitle katılmıştır.

⁴ Bahadroğlu, Mustafa, *Celvetiyye'nin Pîri Hz. Üftâde ve Divân'ı*, Bursa 1995; Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 73 vd.

⁵ Konur, Himmet, *İbrâhîm Gülşeni Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul 2000, s. 87 vd.

⁶ Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 79 vd

⁷ Tekeli, Hamdi, *Ahmed Gazzî ve Tasavvufî Görüşleri*, UÜ. Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1991, s. 41-44.

⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1314, I, 12.

Emir Sultan'ın sağlığında kendisi bizzat bu törenlere önderlik yapmış, vefatından sonra ise dergâhın postnişini olan kimse bu vazifeyi yrtmştir. Emir Sultan'da başlayan program ftade, İncirli ve çkozlar gibi dergâhlarda zikir meclisleriyle devam ederdi⁹. Emir Sultan, eser vermek yerine, eser veren insanlar yetiştirmiş, saraya damat olacak kadar dönemin padişahu tarafından sevilmiřtir¹⁰. Emir Sultan'ın türbesi her gün binlerce insan tarafından ziyaret edilmeye devam edilmektedir. Dergâhın yerinde ise bugün Emir Buharî İlköğretim Okulu bulunmaktadır, bir kısmı ise bakımsızlıktan yıkılmıştır.

Günümüzde Kuran okumasını bilen bir çok kimse *Karabaş Tecvidi* ile Kur'an okuma esaslarını öğrenmiştir. Bu tecvidin yazarı Bursa'da Karabaş Dergâhı'nı kurmuş, dergâh uzun yıllar Halvetiyye tarikatına bağlı iken sonraları Kadiriyye'ye geçmiş ve kapanış tarihine kadar burada müridlere hizmet verilmiştir.¹¹ şu anda restore edilerek, kültür hizmeti vermek için hazırlanmaktadır.

çkozlar Dergâhı şeyhi Muhyiddin Bursevî'nin dört oğlu da kendisi gibi birer dergâha şeyh olmuşlardır. Abdi Efendi babasının yerine çkozlar Dergâhı'na; mer Efendi Mollaarap'ta bir dergâha; Ali Efendi Abdülmümin Dergâhı'na; Mustafa Efendi ise arşamba Dergâhı'nı kurmuş ve oraya şeyh olmuştur. Bursevî, dört oğlunun dışında yazmış olduğu bazı eserleriyle de günümüze kadar anıla gelmiştir.¹² çkozlar Dergâhı'nın türbe, hazire ve tevhidhane kısmı da cami olarak günümüze kadar gelmişken, diğer dergâhlardan arşamba Dergâhı ev olarak kullanılmaya başlanmış, Abdülmü'in Dergâhı ise yirminci asrın başlarında metruk halde iken dönemin belediyesi tarafından yıktırılmıřtır¹³.

Diğer taraftan Abdülkadir Geylanî'nin kaynağından beslenen Eşrefoğlu Rumî, o kaynağın suyunu yani Kadirilik Tarikatını Anadolu'ya getirmiştir.

⁹ Algül, Hüseyin, "Erguvan Bayramı", *U. İ.F.D.*, Sayı: 3, Cilt: 3, Yıl: 3, (1991), s. 89-97. şeyhlerin ve dervişlerin sosyal yaşantılarını konu alan bir çalışma için bk. Zirojevi, Olgo, "Günlük Yaşamda Dervişler", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi, Tebliğler*, Ankara 1990, 543-650. Zirojevi bu çalışmada Sarayova'da yaşayan dervişlerle ilgili olarak Molla Mustafa Başeski (l. 1809) tarafından yazılan Vekayiname'ye dayanarak on yedinci yüzyılın birinci yarısında buradaki dervişlerin günlük yaşamlarını anlatmaktadır.

¹⁰ Algül, Hüseyin, *Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*, İstanbul 1982, s. 224; calan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 91.

¹¹ calan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 100.

¹² Bursevî'nin Bursa Yazma ve Eski Basma Esreleri Kütüphanesi (BYEBEK), Ulucami Kit., nu. 2672 'de bulunan müretteb *Divan*'ından başka *Tevhid-i Kelime ve İbretnma* adlı eserleri de bulunmaktadır. İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdavendigâr Matbaası, 1302, s. 185.

¹³ Mehmed şemseddin, *Yâdigâr*, s. 318.

Bu kaynak İznik ve Bursa'dan Kadirî-Eşrefî dervişler ve dergâhlar yoluyla Anadolu'ya yayıldıktan sonra; günümüze bir yol bulup akmıştır. Bursa'da on yedinci asrın en önemli dergâhlarından birisi de Eşrefzâde Dergâhı'dır. İncirli mahallesinde bulunan dergâhtan günümüze birkaç mezar kalmıştır. Bundan başka Hamam Tekke, Kasab Cömerd Dergâhları da zikre değer.

Bursa tasavvuf tarihi açısından asrın en önemli olayı Mevlevihane'nin kurulmasıdır. Bunu şair Hayali şu mısra ile tarihlendirmiştir:

Mevlevihaneyi Cunûnî Dede
Eyledi hû diye diye ihyâ (1024)

Cünunî Ahmed Dede Bağdat'tan sonra Bursa'ya gelerek Pınarbaşı'nda Mevlevihane'yi kurmuş ve vefat tarihine kadar dervişlerle burada sema etmiş, yeni mevlevî dervişler yetiştirmiştir. 1925 yılından sonra bazen depo, bazen karakol olarak kullanılan bina, bilahare gerekçesi hazırlanarak yıkım kararı çıkartılmış ve yıktırılmıştır. Şu anda yerinde su deposu bulunan Mevlevihanenin varlığından dervişlerin mezar taşlarındaki mevlevî sikkelerinden haberdar olmaktadır¹⁴.

Her derviş aynı şekilde geride iyi hatıralar bırakmamıştır. Nitekim tasavvuf dünyasında zaman zaman tartışmalı dervişler de yetişmiştir. Bunlardan birisi de Bursa'daki bir dergâhta görev yapan Açıkbaş Mahmud Efendi'dir. Kendisi hakkında yapılan bazı şikâyetlerden dolayı sürgün edilmiştir. Nakşibendi Dergâhı şeyhi olan Mahmud Efendi on yedinci asrın renkli simalarından birisidir. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde şiir yazan Mahmud Efendi'nin görev yaptığı dergâh Daye Hatun Camii'nin bulunduğu yerde idi.

Nakşibendiliğin en önemli dergâhlarından birisi de Yoğurtlu Baba Dergâhı'dır. Süleyman Çelebi'nin de manen zenginleştiği bu dergâh, on yedinci asırda işlek bir yer idi, ancak günümüze bir mezar taşı bile bırakılmayan ve servi ağaçlarının şahitlik yaptığı bu dergâhın yerinde bir eğlence merkezi yapılmıştır¹⁵.

Hüsameddin Bursevî'nin kurduğu Temenye Dergâhı Bursa'da Semerkandiye tarikatının en önemli dergâhı olarak on yedinci asırda kurulmuştur. Ancak ne tarikat, ne de dergâh günümüze kadar gelebilmiştir. Bursevî'nin yazdığı eserlerden hareketle Semerkandiye ve başka konulardan haberdar olmaktadır¹⁶.

Bursa'da bir mahalleye isim olan yegâne tarikat Zeyniyye'dir. Semte adını veren Zeyniyye Dergâhı'nı burada kuran Abdullatif Kudsi'den sonra birçok kimse dergâhta görev yapmıştır. Zeyniyye tarikatının bir dergâhı

¹⁴ Kara, Mustafa, Bursa'da *Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 2002, s. 152; Öcalan, Bursa'da *Tasavvuf Kültürü*, s. 135.

¹⁵ Kara, Bursa'da *Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 218.

¹⁶ Yılmaz, Osman, Bursa'da *Semerkandiye Kültürü ve Menâkıb-ı Ali Semerkandi*, UÜ SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1998.

olarak günümüze kadar cami, türbe, mezar taşları şeklinde varlığını sürdürmüştür¹⁷.

Bunlardan başka Bursa'da birçok dergâh bulunduğunu ve bunların bazen uzun, bazen de kısa sürelerle hizmet verdiğini belirtmek gerekir.

Hakkında kısaca bilgi verdiğimiz veya temas etmediğimiz Bursa'daki dergâhlardan yetişen, eğitim ve terbiye alan dervişler Bursa'ya ne gibi hizmetlerde bulundular? Bu sorunun cevabını bazı belgeler ışığında bulmaya çalışacağız.

Dervişlerin Bursa'ya Hizmet Sahaları

Kuruluşundan itibaren dergâhlar ve dolayısıyla burada barınan şeyh ve derviş adı verilen kimseler, buldukları bölgelerde önemli vazifeler ifa etmişlerdir.¹⁸ Bunların bir kısmını ana başlıklar halinde sıralarsak karşımıza şu konular çıkmaktadır:

1. Sosyal Yardım: Dergâhlarda bulunan kimseler herhangi bir ayırım yapmadan her kesimden insanın yardımına koşmuşlardır. Dergâhların kuruluş amacı anlatılırken “âyende vü revendeye” yani gelip-geçen kimselere hizmet etmek olduğu anlatılır. Bu hizmetlerin başında şüphesiz ki gelen giden yolculara yemek vermek ve dinlenmelerini temin etmek gelmektedir. Hatta Osmanlılar devrinde birçok Ahi zaviyesi birtakım imtiyazları böyle bir hizmeti yerine getirmek için elde etmişlerdir¹⁹. Bursa'ya bağlı Burakköy'de bulunan bir tekkenin bu amaç için kurulduğu bir belgede şöyle ifade edilmektedir:

“...karye-i mezburede vaki' âyende vü revendeye it'am olunmak üzere bina olunan Tekye gallesine meşruta vakf olan Enarlıdere Köyü'nde iki kıt'a beş dönüm mezraaya mutasarrıf iken vefat eden Ma'den nam kimesne...(1085)”

Anadolu'yu gezen ünlü seyyah İbn Batuta; uğramış olduğu zaviyelerle ilgili bilgi verirken, her zaviyenin bir hizmetkârı olduğunu ve bu kişinin sabah erkenden zaviyeye gelerek, burada bulunan fakirlere yemek dağıttığını

¹⁷ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s 243; Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 157.

¹⁸ Geniş bilgi için bk. Kara, Mustafa, *Din, Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1980.

¹⁹ Barkan, Ö. Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizasyon Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *VD. Sayı: II*, (1942), s. 292.

yazmaktadır. Ayrıca zaviyelerde kalanlara yaz ve kış olmak üzere iki sefer elbise ve ayrıca harçlık verildiğini de yazmaktadır²⁰.

Dergâhlarda yemek pişirilmesi için vâkıflar tarafından özel olarak para ayrıldığını tespit etmek mümkündür. Nitekim 1076/1665 tarihli bir vakıf kaydından anlaşıldığına göre, Bursa'daki Hamam Tekke'nin gelirlerinden yıllık 500 kuruş "tabh-ı ta'am" (yemek pişirilmesi) için ayrıldığı bir belgede tespit edilmiştir²¹. Bir başka kayıta ise Şeyh Ahi Ali Zaviyesi'nde aşure pişirilmesi için yıllık 360 kuruş ayrıldığı görülmektedir²².

Bursa'da bulunan Ebu İshak Zaviyesi'nde her gün fakirler için yemek pişirilmekte ve yörede bulunan fakirlere belli bir düzen içerisinde dağıtılmakta idi. Buradan yemek alan kimse vefat ettiğinde yerine yeni bir fakir, kadı tarafından belge ile tayin edilmekteydi. 1018/1609 tarihli bir belgeye göre bu dergâhta fakirler için pişen yemekten alan Seyyid Mehmed vefat ettiğinde yerine Seyyid Mustafa tayin olmuştur²³. Bazen buradan yemek alanlar başka bir beldeye göç ettiklerinde aynı hizmet, aynı şehirde bulunan diğer insanlara sunulmaktaydı. Ebu İshak Zaviyesi'nde yerine getirilen hizmetten istifade eden Hacı Ali bir başka şehre göç ettiğinden yerine Abdünnebi b. Mustafa tayin edilmiş ve söz konusu hizmetten istifade etmeye devam etmiştir²⁴.

Bursa'da Ahmed Paşa Mahallesi'nde oturan Hacı İlyas ile kardeşinin oğlu Mustafa iki parça bahçelerini vakfedip, buradan elde edilecek gelirden 720'şer akçeyi Ahmed Paşa Camii imam ve müezzinine, kalanını ise Ahmed Paşa Tekkesi'nde bulunan fakirlerin yemek masraflarına harcanmak üzere şart koşmuşlardır²⁵.

Bugün olduğu gibi dün de insanlarımız özel gün ve gecelere önem vermişlerdir. Dergâhlarda sunulan yemek hizmeti de bazen belli gün ve gecelere mahsus olmak üzere de özelleştirilmiştir. Ahmed Paşa Mahallesi'nde oturan Abdullah kızı Raziye, aynı mahalledeki evini Pazartesi ve Cuma günleri Ahmed Paşa Zaviyesi'nde yemek pişirmek üzere vakfetmiştir²⁶. Aynı dergâh için bir başka kadın Kadir Gecesi'nde yemek pişirilmek üzere bir evin gelirini vakfetmiştir²⁷.

²⁰ İbn Batuta, *Seyahatname-i İbn Batuta*, terc. Mehmed Şerif, İstanbul 1333, c. I, s. 31-33.

²¹ *Bursa Şer'iyye Sicilleri (BŞS)*, Ankara Milli Kütüphane, B 135, 21b.

²² BŞS, B 135, 22b.

²³ BŞS, A 180, 115a.

²⁴ BŞS, B 30, 16b.

²⁵ *Mühimme Defteri 90*, haz. Nezihi Aykut v. dğr., İstanbul 1993, s. 220.

²⁶ BŞS, B 103, 12a.

²⁷ BŞS, B 69, 102a.

Karaca Muhyiddin Mahallesi sakinlerinden Mehmed Ali b. Hasan, Bağlar Zaviyesine 50 kuruş vakfederek Mevrit Kandili'nde yemek pişirilip fakirlere dağıtılmasını şart koşmuştur²⁸.

Veled-i Saray Mahallesi'nde oturan Selime Hatun ise evini vakfedip, elde edilecek parayla 10 vukiyye bal, 5 vukiyye susam ve kalanıyla un alınıp, helva pişirilmesini ve dergâha gelen fakirlere dağıtılmasını istemiştir²⁹.

Ali Mest Dergâhı'nda bulunan eşyalar tespit edilirken bunlar arasında 248 adet tabak ve başka kapların bulunması bu dergâhta pişirilen yemekten birçok insanın istifade ettiğini göstermektedir³⁰.

Dergâhlarda pişirilen yemekten, genelde buraya gelen veya ikamet edenler istifade etmiştir. Ancak bazen bu hizmetten bütün bir mahalle halkı da yararlanmıştı. Şeyh Paşa Mahallesi'nde oturan Seyfullah Çelebi, Timurtaş Zaviyesi için bağışlamış olduğu paranın 20 akçesi ile et, 20 akçesi ile pirinç, 10 akçesi ile ekmek, bir akçesi ile tuz satın alınıp her Cuma gecesi mahalle halkına dağıtılmak üzere yemek pişirilip dağıtılmasını şart koşmuştur³¹.

2. Eğitim: Tekkelerin en önemli görevlerinden birisi de, gerek kendi mensuplarını, gerekse buldukları çevrenin insanlarını dinî ve tasavvufî yönden eğitmektir. İkinci grup, en az birinciler kadar önemlidir. Özellikle bayram günleri ile mübarek gecelerde çevre halkı dergâhlardaki eğitimden istifade ediyordu³².

Şeyhlerin, halkı dinî konularda aydınlatmak amacıyla cami vb. yerlerde vaaz ettiklerini de görmekteyiz. Hatta bazen bu vazife tekkedeki vazifelerinden daha önemli oluyordu. Bir sicil kaydında Şeyh Muhyiddin Efendi'nin tekkelerden daha çok camilerde verdiği tefsir ve hadis dersleriyle faydalı olduğu belirtilmiştir³³. Eyüb Efendi Zaviyesi şeyhi Şeyh Yahya Efendi burada postnişinlik görevinin yanı sıra haftada iki gün de Ulucami'de vaaz ederdi³⁴.

²⁸ BŞS, B, 103, 90b.

²⁹ BŞS, B 69, 6b.

³⁰ BŞS, B 90, 72a.

³¹ BŞS, B 41, 105a. Reşat Nuri Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, İstanbul 1947.

³² Ocak, A. Yaşar, "Selçuk ve Osmanlı Dönemi Tekkelerinde Dinî-Tasavvufî Eğitime Genel Bakış", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, Ankara 1981, s. 76.

³³ BŞS, B 35, 34a.

³⁴ İsmail Belig., *Güldeste*, s. 137; Bakırcı Raşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekayi der Belde-i Celile-i Burusa*, Fatih Millet Ktp., Ali Emiri, Tarih, nu. 89, s. 409-410; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye*, İstanbul 1311, IV, 638; Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü (BK)*, BYEBEK, Genel Kit., nu. 4521, IV. 343; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 129; Yılmaz, H. Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1990, s.129; BŞS, C 3, 72b.

Şeyhlerin sadece dinî eğitim vermediğini, aynı zamanda mahalle çocuklarına da okuma-yazma öğrettiklerini de görmekteyiz. Şemlelizade Şeyh Ahmed Gülşenî, bir taraftan Ali Mest Edhemî Zaviyesi'nde şeyhlik yaparken diğer taraftan Karaçelebizade Abdülaziz'in Ulucami yanında yaptırdığı sıbyan mektebinde öğretmenlik yapmıştır³⁵.

3. Spor Eğitimi: Özellikle Osmanlılar döneminde kurulan Okçular Tekkesi ve Güreşçiler Tekkesi bunun açık delilidir.

3. Misafirhane: Başka şehirden gelip, barınmak için yeri olmayan kimseler, belli bir süre için tekkelerde misafir olarak barınırlardır.

4. Güzel Sanatlar Eğitim Merkezi: Tekkelerde yapılan en önemli işlerden birisi de insanlara musikî ve hat gibi güzel sanat dallarını öğretmesidir. Tekke hayatının, şiir ve edebiyatla da yakın bir ilişkisi olduğu bilinen bir gerçektir.

Tekkelerde görev yapan şeyhler değişik sanat dallarına ilgi duymuş veya bizzat meşgul olmuşlardır. Bunlar arasında şiir başta gelmektedir. Edebiyat ve özellikle şiir tekkelerin ayrılmaz bir unsuru olmuştur. Nitekim bu ilgi ve meşguliyet sonucu edebiyatımızda Tasavvuf edebiyatı adıyla bir edebiyat türü doğmuştur³⁶. Dergâh şeyhlerinin bir kısmı şiirle meşgul olmuşlar ve şiirleri günümüze kadar gelmiştir. Mutasavvıfların yazdıkları eserlere bakıldığı zaman çoğunun şiirlerini ihtiva eden *Divân*'ları olduğu görülecektir. Kasım Subaşı Dergâhı postnişini Şeyh Mehmed Efendi (öl. 1103/1692), İmam Bûsirî'nin (öl. İskenderiyye 1296) yazmış olduğu *Kaside-i Bür'e*³⁷ adlı ünlü kasidesine *Dürre* ismiyle bir nazire yazmıştır³⁸. Eşrefiyye Dergâhı'nın altıncı sırada şeyhi olan Lütfullah Efendi'nin (öl. İznik, 1104/1692) yazmış olduğu *Divan*³⁹ ile sekizinci postnişini Eşref-i Sanî'nin (öl. İznik, 1109/1697) yazdığı *Divan*⁴⁰ları vardır⁴¹.

Bir kısım derviş de diğer sanat dallarıyla da meşgul olmuşlardır. Ahmed Paşa Dergâhı şeyhi Şeyh Mustafa'nın "nakkaşlık" konusunda mahir olduğu

³⁵ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 153-154; Mehmed Fahreddin, *Gülzar-ı İrfan*, İstanbul Millet Ktp., Ali Emiri, nu.1089, 175a; Bakırcı Raşid Mehmed, *Zübdetü'l-Vekayi*, 440-441; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri (OM)*, İstanbul 1333, I, 97; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, 439; Erginli, Zafer, *Bursa'ya Gelen Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*. UÜ. Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1996, s. 93-94. Bursalı Mehmed Tahir, Şemlelizade'nin vefat edince görev yaptığı sıbyan mektebinin yanına defnedildiğini yazmaktadır. Bk. *OM I*, s. 97.

³⁶ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 244.

³⁷ "Kaside-i Bür'e", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, V, 213.

³⁸ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 466.

³⁹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 92.

⁴⁰ Eşref, *Divan-ı Eşref*, Süleymaniye Ktp., Halet Ef., nu. 163.

⁴¹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 94.

ve “debbağlık” mesleğine ait bir *Fütüvvetnâme* kaleme aldığı kaynaklarda geçmektedir⁴².

Tekkeler ile musikî hep iç içe yaşamıştır. Türk musikîsinin büyük şaheserleri bu ortamın eserleridir⁴³. Bursa’daki dergâhlarda şeyhlik yapanların bir kısmı da bestekârdır⁴⁴.

Musikiye aşına olan Zağferanlık Zaviyesi şeyhi Şeyh Ebubekir, bazı ilahileri besteleyerek tekkede okuduğundan dolayı Kara Zâkir diye meşhur olmuştur⁴⁵:

Musikiye olan ilgi, Bursa’da görev yapan meşayihın zaman zaman Bursa dışındaki musikî cemiyetlerine gitmelerini sağlamıştır. Emir Sultan Zaviyesi şeyhi iken İstanbul’dan bir davet alarak, bazı arkadaşlarıyla bir musikî cemiyetine katılmak üzere Çamlıca mevkesine giden Şeyh Mustafa Efendi, burada seslerden ürken bir atın sırtından düşerek, uzun süre hasta yatağında yatmış ve bu hastalıktan kurtulamayarak, 1078/1667 tarihinde vefat etmiştir⁴⁶.

5. Hasta Tedavi Merkezi: Tekkelerde insanların ruh tedavisine verilen önem kadar, beden tedavisine de önem verilmiştir. Nitekim Miskinler Tekkesi özellikle cüzam hastalığına yakalanan kimselerin tedavi edildiği birer hastahane gibi vazife yapmıştır. Bu tekkelerde kalanlar da “Miskinler Taifesi” diye bilinmekteydiler⁴⁷.

6. İslâm Dinini Yayma Faaliyeti: Anadolu’nun ve Rumeli’nin tenha yerlerinde kurulan zaviyeler devlet için birer din ve kültür propaganda merkezi şeklinde çalışmış ve o civarda bulunan Hıristiyanlara, İslâmiyet’i anlatmışlardır⁴⁸. Gerek Ahi zaviyeleri, gerekse diğer tarikatlara ait zaviyeler, kurulduğu yerlerin, imar ve iskânı ile dinî propaganda işlerine yaptıkları hizmetler bakımından büyük bir ehemmiyet taşımışlardır⁴⁹. Bunun en güzel örneğini Bursa’da görmek mümkündür. Fetihden önce buraya gelip, Uludağ

⁴² İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 126.

⁴³ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 250.

⁴⁴ Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Benlioğlu, İbrahim, *XVII ve XVIII. Yüzyıl Bursalı Müsikîşinaslar*, Marmara Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1998.

⁴⁵ İsmail Belîğ; *Güldeste*, s. 164, Benlioğlu, *XVII ve XVIII. Yüzyıl Bursalı Müsikîşinaslar*, s. 21.

⁴⁶ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 95; Bakırcı Raşid Mehmed, *Zübdetü’l-Vekayi*, s. 416; Mehmed Fahreddin, *Gülzar-ı İrfan*, 133a-b; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 48; Kepecioğlu, *BK IV*, 136

⁴⁷ BŞS, B 36, 105a.

⁴⁸ Barkan, Ömer Lütfi-Meriçli, Enver, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara 1988, s. 112.

⁴⁹ Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *VD II*, 289.

yamaçlarına zaviye kuran ve Horasan Erenleri denilen Geyikli Baba, Musa Baba ve Abdal Murad, Bursa fethini hazırlayan önemli kişilerdir⁵⁰.

7. Tekkeler ve Ticari Hayat: Tekke şeyhlerinin toplumdaki ticarî hayatta önemli rol aldıklarını söylemek mümkündür. Bir esnaf kuruluşu olan Ahilik sistemi tekke menşelidir. Özellikle esnaf teşkilatlanması konusunda bu sistemin büyük bir rolü olmuştur⁵¹. On yedinci yüzyılda Bursa'da faaliyette olan Eyüb Efendi Zaviyesi'nin şeyhi Şeyh Mehmed Şerafeddin (öl. 1146/1733), aynı zamanda **Şeyhu'l-Esnaf** idi⁵².

Asıl görevleri tekkelerde ikamet eden dervişlerin tasavvufî eğitimini sağlamak olan şeyhler, tekkelerde görev yapmaları ve bu müesseselerin başında bulunmalarından dolayı, buralarda yapılan bütün hizmetlerden sorumluydular. Tekkelerin yapmış olduğu dinî ve sosyal hizmetlere yukarıda değinilmişti. Bu hizmetlerin bütünü şeyhlerin sorumluluğu altında yapılmaktaydı.

Dervişlerin Bursa'daki Mesire Yerleri

Bursa'daki dergâhlarda görev yapan şeyhlerin zaman zaman Bursa dışında bulunan mesire yerlerine çıkarak buralarda dervişleriyle dinlendikleri görülmektedir. Üftade dergâhi şeyhi Şeyh Kutub İbrahim'in (öl. 1089/1678), Misi Köyü civarında mesiregâhi olup İlkbaharda dervişlerle buraya geldiği ifade edilmektedir⁵³. Tatil yerlerinden birisi de Geyikli Baba'nın medfun bulunduğu Baba Sultan Köyü'dür.

Zeyniler Zaviyesi de Bursa'da yazlığı olan zaviyelerdendir. Abdülatif Kudsi'nin ahabplarından Hoca Rüstem tarafından Uludağ'da yazın dervişlerin ikamet etmeleri için bir zaviye ve birkaç da oda yapılmıştır⁵⁴. Zaviye'nin şeyhlerinden olan Taceddin İbrahim Karamanî'den itibaren Zeyniyye dervişleri "Zeyniyye Yaylağı" adı verilen bu yere, özellikle yaz aylarında hicret ederek bir nevi yazlık olarak kullanmışlardır⁵⁵.

⁵⁰ Tekkelerin ifa ettiği görevlerle ilgili geniş bilgi için bk. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*; Barkan, agm.

⁵¹ Ahilik için geniş bilgi için bk. Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara 1989, Ziya Kazıcı, "Ahilik", *DİA I*, 540,

⁵² Süleyman Halis, *Vefeyatname*, Mustafa Kara özel kütüphanesindeki fotokopi nüsha, 21a-22b; Eşrefzade Şeyh Ahmed Ziyaeddin, *Gülzâr-ı Süleha ve Vefeyat-ı Urefa*, BYEBEK. Orhan Kit., nu. 1018/2, 99b-102a; Bakırcı Raşid Mehmed., *Zübdetü'l-Vekâyi*, s. 600; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, 119a-120a; Mehmed Şemseddin., *Yâdigâr*, s. 130; Kepecioğlu, *BK IV*, 229.

⁵³ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 118; Bakırcı Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-Vekâyi*, s. 438.

⁵⁴ Kepecioğlu, *BK IV*, 403.

⁵⁵ Kara, *Bursa'da Tarikatlar*, s. 263.

Bursa'da kurulmuş bulunan Ahi Ali Zaviyesi'nin kuruluş amacı "teferrüc-gâh" olarak kayıtlarda geçmektedir. Bu dergâhın mensupları belli zamanlarda bu dergâhta bir araya gelerek, burasını bir nevi mesire yeri olarak kullanmışlardır⁵⁶.

Emir Sultan Dergâhi şeyhi Abdurrahman Efendi (öl. 930/1524), Bursa dışında, Emir Sultan Türbesi'ne de fazla uzak olmadığı belirtilen ve Fıstıklı adı verilen yerde bir bahçe satın alarak, buraya bir mescid ve birkaç oda yaptırmış, burayı bir nevi yazlık dergâh haline getirmiştir⁵⁷. Bahar mevsiminde şehir halkının buraya giderek sohbet ettikleri kaydedilmiştir. Nitekim Emir Sultan Dergâhi'nda ikâmet eden dervişlerin sık sık buraya gittikleri ve burasını bir dergâh olarak da kullandıkları kayıtlardan tespit edilmiştir⁵⁸. Dergâhın sekizinci postnişini olan Lütfullah Efendi'nin (öl. 971/1563) de buraya giderek uzun zaman şehirden uzak kaldığı ve müritlerinden şehirde olup-bitenlerle ilgili olarak haberler aldığı görülmüştür⁵⁹.

Bursa'da Güvenlik ve Dervişler

Bilindiği gibi tekkelerin kuruluş amaçlarında biri de askerî amaçlı olup, buldukları yerleri düşmana karşı korumaktır⁶⁰. On yedinci yüzyılda Bursa Celâli eşkiyasının baskınına uğramış ve bu baskınlar esnasında gerek şehir, gerekse halk büyük zararlar görmüştür. Tekkelerde görev yapan şeyhler halka önderlik yaparak, halkla birlikte eşkiyaya karşı koymuşlardır. Bu dönemde Ahmed Paşa Zaviyesi şeyhi olan Şeyh Muslî Çelebi, 1069/1658 tarihinde Bursa Celâlî eşkiyasının baskınına uğrayınca⁶¹ halk ile birlikte eşkiyaya karşı şehri korumaya çalışmıştır. Ancak olayların önü alınmaz olunca, ahalinin ricası üzerine İstanbul'a gitmek üzere şehri terk etmiş, fakat

⁵⁶ BŞS, B 90, 127a.

⁵⁷ Baldırzade Selisî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya*, BYEBEK, Orhan Kit., nu. 1018/1, 52a; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 89.

⁵⁸ BŞS, B 28, 113b. " ...zikrolunan Fıstıklı Tekyesi şart-ı vâkıf-ı müşârun ileyh Emir Sultan şeyhi Abdurrahman zabt u tasarruf itdurub ol vechile mezbûr Mehmed'in ve ahardan bir ferdin hilâf-ı şart-ı vâkıf bir vechile dahl ittirmeyesiz..... 1021/1612".

⁵⁹ Baldırzade, *Ravza*, 64a.

⁶⁰ Tekke ve Askerî hayat konusunda geniş bilgi için bk. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 189-226.

⁶¹ Celâlî isyanları için bk. Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyânları*, İstanbul, 1995; İlgürel, Mücteba; "Celâlî İsyânları", *DİA VII*, 253-257.

yolda Esterli Adası'nda eşkiya tarafından yakalanarak şehit edilmiştir (1069/1658)⁶².

Celâli eşkiyasından zarar görenlerden birisi de Hasan Efendi Zaviyesi'nin kurucu şeyhi Şeyh Hasan Efendi'dir. Şeyh Hasan Efendi, 1016/1607 tarihinde Bursa'yı istila eden Celâli eşkiyasına karşı koymuş, ancak eşkiya tarafından yakalanarak, oğlu ile birlikte idam edilmiş ve dergâhın yanına defnedilmişlerdir⁶³.

Tekke şeyhlerinin zaman zaman mahallenin emniyet ve asayişini için yardımcı olduklarını da görmek mümkündür. İncirli Mahallesi'nde bulunan Eşrefzade Zaviyesi şeyhi mahkemeye başvurarak, dergâhın bitişiğinde ve imamlara vakıf olan harabe bir eve "zümre-i fisk" tarafından fahişeler getirilip, mahalledeki iffetli kadınlara ve zaviyeye gelenlere eziyet edildiğini bildirmiştir. Mahkeme bu evin satılarak bu durumdan kurtarılmasını sağlamıştır⁶⁴. Bursa'da Yakup Efendi Dergâhı'nda ikamet eden bir grup derviş, dergâhın yanında bir evi satın alarak, buraya başkalarını da davet eden ve içki içen Kis veled-i Kacan? adlı bir gayr-i müslimi mahkemeye şikâyet ederek evini satmaya mecbur etmişlerdir⁶⁵.

Bursa'da Kültür Hayatı ve Dervişler

Osmanlı Devleti'nin başkenti olması nedeniyle Bursa önemli bir kültür merkezi olmuştur. Fetihden itibaren buraya kayda değer bir alim ve derviş akını olmuştur. Bu akınla Bursa'ya gelen ilim ve tasavvuf erbabı, burada bulunan medrese ve tekkelerde görev yapmışlar ve kendi sahalarında eserler vermişlerdir. Yazımızın bu bölümünde genelde Bursa'da yaşayan ve eser veren bazı mutasavvıfların eserleri, özelde on yedinci yüzyılda yazılan eserler değerlendirilecektir.

Söz konusu yüzyılda Bursa'da dergâh kuran ve burada önemli eser yazan mutasavvıflardan birisi Hüsameddin Bursevî'dir (öl. 1042/1631)⁶⁶. Bu asrın velüd sufilerinden sayılabilecek olan Hüsameddin Bursevî'nin yazmış olduğu eserleri şunlardır:

1. *Mühimmatü'l-Mü'minin fi Umuri'd-Dünya ve 'd-Din*, 2. *Esraru'l-Arifin ve Siyerü't-Talibin*, 3. *Dürerü'l-Hadis*, 4. *Zübdetü'l-Menakıb ve Güzidetü'l-Metalib*, 5. *Menakıb-ı Ali Semerkandi*⁶⁷, 6. *Menakıb-ı Abdal Murad*, 7.

⁶² İsmail Belig, *Güldeste*, s. 124, Mehmed Şemseddin, *Yâdigar*, s. 121.

⁶³ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 322.

⁶⁴ BŞS, B 41, 40b.

⁶⁵ BŞS, B, 40, 120b.

⁶⁶ Bk. Kara, *Bursa'da Tarkatlar ve Tekkeler*, s. 267, öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 151.

⁶⁷ İstanbul Üniversitesi, TY., nu.640.

Menakıb-ı Baba Sultan, 8. *Menakıb-ı Hazreti Üftade*⁶⁸, 9. *Menakıb-ı Şeyh Ebu İshak*, 10. *Fezailü'l-Cihad*, 11. *Miftahu'l-Muğlakat*, 12. *Şerhu'l-Erbain fi'l-Hadis*, 13. *Adaletname*, 14. *Fezailü's-Suvvâk*, 15. *Mecmu'atun fi'n-Nevadir*, 16. *Muntehabâtü Tervihi'l-Ervah*, 17. *Muntehabâtü Nüzheti't-Tasavvuf*, 18. *Menakıb-ı Emir Sultan ve Hulefâihi*⁶⁹, 19. *Mir'atü'l-Kâinat*⁷⁰, 20. *Divan-ı İlahiyat*⁷¹.

Bu eserler içerisinde en önemlisi ve hacimlisi *Cevâhir-i Mühimmat* olarak da bilinen *Mühimmâtü'l-Mü'minin*'dir. 1021/1612 tarihinde yazılan bu eserde, Bursevî değişik konularda bilgiler vermektedir. Ancak doğal olarak tasavvuf konusuna ağırlık verilmiştir. Eser 60 baba ayrılmış ve her bapta değişik bir konu işlenmiştir⁷².

Yataktan kalkınca okunacak duadan, Osmanlı tarihi ve halifeleri; rüya tabirinden, iklim konularına kadar değişik konular hakkında bilgi veren bu eserin en önemli özelliklerinden birisi de folklor bakımından zengin bir eser olmasıdır. Her dervişin bir sandığı olması gerektiğini yazan Bursevî, bu sandıkta şu eşyaların bulunmasını tavsiye etmektedir: Tac, hırka, seccade, asa, makas, ibrik, misvak, şemle, tarak, kandil ve seccade alemi⁷³. Her bölgenin meşâhiri hakkında bilgi veren Bursevî'ye göre Bursa'nın meşhurları ise; Keşiş Dağı, buzu, kestanesi, meyvesi, unu ve kumaşdır⁷⁴. Hüsameddin Bursevî, bu eserinde dervişlerin okuması gereken kitaplardan da bahsetmiştir.

On yedinci yüzyılda fikirleri ve eserleriyle en çok tartışılan ve bundan dolayı birkaç defa sürgün edilen Niyazî-i Mısrî'nin (öl. 1105/1694) kaleme aldığı eserleri arasında en önemlileri Türkçe *Divan* ve Arapça *Mevâidu'l-İrfân*'dır. Bu iki eser haricinde Mısrî'nin yazdığı diğer eserleri ise şunlardır: *Kaside-i Bürde Tesbîi*, *Fatiha Tefsiri*, *Devratü'l-Arşıyye*, *Mecâlis*, *Mecmua*, *Risale-i Es'ile* ve *Ecvibe*, *Ta'biratül-Vakiât*, *Risale-i Haseneyn*, *Risale-i*

⁶⁸ Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdaî Böl. nu. 982, BYEBEK, Genel Ktp., 2452/2.

⁶⁹ Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa, nu. 185; İstanbul Üniversitesi, TY. nu. 2370, BYEBEK, Genel Ktp., nu. 2452/1.

⁷⁰ İstanbul Üniversitesi, TY., nu. 6629.

⁷¹ Baldırzade; *Ravza*, 34a; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 141; Mehmed Şemseddin, *Yâdigar*, s. 325; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Arifin I*, 264-265; Bursalı Mehmed Tahir. *OM I*, 90; Ömer Rıza Kehhale; *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, trs., III, 191; Kara, *Bursa'da Tarikatlar*, s. 271.

⁷² Bu eserin bilinen tek tam nüshası TSMK, Bağdat Köşkü Kit., nu. 189 da kayıtlıdır. Ancak aynı eserin İzmir Milli Ktp., nu. 1127/1'de eksik bir nüshası daha bulunmaktadır. Eserin içeriği ile ilgili olarak bk. Kara, *Bursa'da Tarikatlar*, s. 273.

⁷³ Hüsameddin Bursevî, *Mühimmâtü'l-Mü'minin*, TSMK., Bağdat, nu. 189, 163a; Kara, *Bursa'da Tarikatlar*, 283.

⁷⁴ Hüsameddin Bursevî, *Mühimmâtü'l-Mü'minin*, 286b.

*Vahdet-i Vücûd, Risale-i Arşıyye, Risale-i İade, Risale-i Nokta, Risale fi Deveran-ı Sûfiyye, Risale-i Nefise, Şerh-i Esmâ'ül-Hüsna, Şerh-i Nutk-i Yunus Emre, Tekasür Sûresi Tefsiri*⁷⁵. Mısırî'nin özellikle *Divan*'ı dün olduğu gibi bugün de bütün tarikatlarda sevilen, okunan "ilmihal-ı tarikat" diye nitelenen bir eserdir⁷⁶. Bu eser defalarca hem Arap harfleriyle, hem de Latin harfleriyle basılmış⁷⁷, ayrıca Muhammed Nuru'l-Arabî tarafından da şerh edilmiştir⁷⁸.

Mısırî'nin *Divan*'ından sonra en çok okunan eseri *Mevâidu'l-İrfân*'dır. Bu eser, toplam 71 bölümden meydana gelmiş ve tasavvufî konular ile bazı hatıraları ihtiva etmektedir. Mısırî bu eserinde kendisinden istifade ettiği müellifler ve eserlerine de değinir. Buna göre, Mısırî'nin eserlerinden istifade ettiği kişiler şunlardır: Mevlânâ, Şaranî, Gazalî, Suhreverdi, Şeyh Bedreddin, Sadreddin Konevî, Akşemseddin, İbn Seb'in, Zemaşerî, Taftazanî, Fahreddin Razî, Kadı İyaz, Celaleddin Devvanî, Suyutî ve İbn Hacer. Arapça olarak kaleme alınan bu eser Türkçe'ye çevrilmiş ve basılmıştır⁷⁹.

On sekizinci yüzyılda vefat eden ancak eserlerinin büyük bölümünü on yedinci yüzyılda yazan Bursevî'nin en önemli eseri hiç şüphesiz ki *Ruhu'l-Beyân*⁸⁰ adlı tefsiridir. Bunun dışında 100'ü aşkın eser veren⁸¹ İsmail Hakkı Bursevî'nin eserlerinin bir kısmı matbu, diğer bir kısmı da yazmalar hâlinde değişik kütüphanelerde bulunmaktadır⁸².

Eşrefiyye kültürü bu bölgelerden diğer bölgelere yayılmıştır. İznik Eşrefiyye dergâhı şeyhi Sır Ali Sultan'ın yazmış olduğu (öl. 1046/1636)

⁷⁵ Mısırî'nin eserleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Aşkar, Mustafa; *Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1998, s. 149-176; Erdoğan, Kenan; *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, Ankara 1998, s. CXLVIII-CLXVIII; Kara, Mustafa, *Niyâzî-i Mısırî*, Ankara 1994, s. 21-26; Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân İrfan Sofraları*, terc. Süleyman Ateş, İstanbul trs., s. 13-15.

⁷⁶ Kara, *Niyâzî-i Mısırî*, s. 21.

⁷⁷ İlmi bir neşri için bk. Erdoğan, Kenan, *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, Ankara 1998.

⁷⁸ İstanbul 1976.

⁷⁹ Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân İrfan Sofraları*, terc. Süleyman Ateş, İstanbul trs.

⁸⁰ İstanbul 1255. Bunun dışında defalarca basılan bu eser, Muhammed Ali es-Sabunî tarafından *Tenviru'l-Ezhan* adıyla ihtisar edilmiştir (1404/1988). Bu muhtasar eser, 10 cilt halinde Türkçe'ye tercüme edilmiştir. İstanbul 1991.

⁸¹ Süleyman Halis, *Vefeyatnâme*, 32a-38b; Eşrefzade, *Gülzar-ı Suleha*, 94a, 97b; Mehmed Fahreddin, *Gülzar-ı İrfân*, 117b-119a; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 183-185; Bursalı Mehmed Tahir, *OM I*, s.29; Hüseyin Vassaf, *Kemalnâme-i Hakkı*, BYEBEK, Genel Kit., nu. 129, 44a; Yurtsever, Murat, *İsmâil Hakkı Dîvânı İnceleme-Metin*, UÜ. Sos. Bil. Ens., basılmamış doktora tezi, Bursa 1990, s. 7-9.

⁸² İsmâil Hakkı Bursevî, *Kırk Hadis Şerhi*, haz. Hikmet Gültekin-Sami Erdem, İstanbul 1998, s. 20-21.

*Divan, Menakıb-ı Eşrefzade, ve Tasdiku'l-Uşşak*⁸³ her ne kadar Bursa dışında yazılmış ise de Eşrefiye kültürü açısından önemli eserler olduğundan anılması gerekmektedir.

Yakup Efendi Dergâhı şeyhi Mehmed Efendi'nin (öl. 1077/1666), "Bîçare" mahlâsiyla yazdığı şiirlerinin yanı sıra, *Tariknâme-i Halvetiyye* adıyla telif ettiği bir eseri de vardır⁸⁴. Mehmed Efendi bu eserinde, kendileriyle görüştüğü yüzden ziyade tarikat şeyhinden bahsetmektedir.

İslâm dünyasında VIII. yüzyıldan itibaren başlayan ve zamanla tasavvuf çevresinde ve meslekî kuruluşlara nüfuz eden "fütüvvet" konusunu ele alan eserlere "fütüvvetnâme" adı verilmektedir⁸⁵. Bu çeşit eserler zaman içinde yaygınlık kazanmış ve değişik meslek gruplarına dair fütüvvetnâmeler yazılmıştır⁸⁶. Bursa'da bulunan Ahmed Paşa Zaviyesi şeyhi olan Şeyh Mustafa Efendi de "debbağlık" konusunu içeren ve *Fütüvvetname* olarak bilinen bir eser kaleme almıştır⁸⁷.

Üçkozlar Dergâhı kurucusu olarak kabul edilen ve on yedinci yüzyılın ünlü mutasavvıflarından sayılan Muhyeddin Bursevî'nin (öl. 1091/1680) ise şu eserleri vardır: *Divan*⁸⁸, *Müşâhade, Risâle-i Sâlikin*⁸⁹, *Tevhid-i Kelime, İbretnüma*⁹⁰.

Eşrefzade dergâhı Şeyhi İzzeddin Efendi yazmış olduğu 10 ciltlik *Enîsu'l-Cinân*⁹¹ (1135/1723 tarihinde tamamladı) adlı Arapça tefsirinin yanı sıra şiirlerini içeren *İlahiyat*'i⁹² vardır. Bu tefsiri Şeyh Abdülkadir Necib Efendi tarafından *Zübdetü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân*⁹³ adıyla telhis edilmiştir⁹⁴.

Ali Mest Dergâhı postnişini Şemlelizade Ahmed Efendi, "Rindî" Mahlâsiyla şiirler yazmış, ayrıca Gülşeniyye'nin önemli kitaplarından olan

⁸³ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 90.

⁸⁴ Baldırzade, *Ravza*, 83b (kenarında); İsmail Belig, *Güldeste*, s. 139; Mehmed Fahreddin, *Gülzar-ı İrfan*, 164a; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 604.

⁸⁵ Ocak, A. Yaşar, "Fütüvvetnâme", *DİA XIII*, İstanbul 1996, s. 264.

⁸⁶ Bazı fütüvvetnâme metinleri için bk. Gölpınarlı, Abdülbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XI, Sayı: 1-4, (1949-50), s. 3-354.

⁸⁷ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 125; Mehmed Fahreddin, *Gülzar-ı İrfan*, 150b; Kepecioğlu, *BK IV*, 202, Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 122.

⁸⁸ Muhyeddin Bursevî, *Divan*, BEEK, Ulucami Kit., nu. 2672.

⁸⁹ Muhyeddin Bursevî, *Risâle-i Sâlikin*, BYEBEK, Genel Ktp., nu. 2392/4.

⁹⁰ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 184-185; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 148.

⁹¹ Şeyh İzzeddin Efendi, *Enîsu'l-Cinân*, BYEBEK, Genel Kit. nu. 976-986.

⁹² Şeyh İzzeddin Efendi, *İlahiyat*, BYEBEK, Genel Kit. nu. 1245.

⁹³ Abdülkadir Necib Efendi, *Zübdetü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân*, BYEBEK, Orhan Ktp., nu. 217/2-218; Genel Ktp., nu. 995-996.

⁹⁴ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 99-103.

*Menakıb-ı İbrahim Gülşeni*⁹⁵ ve *Şive-i Tarikat-ı Gülşeniyye* adlı eserleri de kaleme almıştır⁹⁶.

Şemlelizade'nin hayatı hakkında daha önce bilgi verilmişti. Yazmış olduğu *Şive-i Tarikat-ı Gülşeniyye*⁹⁷ adlı eser ise İbrahim Gülşeni'nin kurmuş olduğu Gülşeniyye tarikatının âdâp ve erkânı hakkında bilgi veren yegâne eser olduğundan dolayı önem arz etmektedir. Şemlelizade bu eserde; derviş ve şeyhlerin tekkedeki yaşantılarından, dergâhlarda pişirilen yemeklerden, buralarda harcanan paranın nerelerden ve nasıl sağlandığından ve nerelere kullanıldığından bahsetmektedir⁹⁸. Şemlelizade, eserinde Kahire'de bulunan Gülşeniyye Dergâhı'na gelen dervişe önce şal, şemle ve hırka giydirilerek, şeyh efendinin huzuruna çıkarıldığını ve ertesi gün Nil gezisine götürüldüğünden bahsetmektedir. Aynı haftanın Cumartesi günü ise Bulak'ta piknik yapıldığını belirtmektedir⁹⁹. Gülşeniyye Dergâhı'na uzaktan gelen dervişin burada bulunanlara bir hediye getirmesi tarikatın âdâbından sayıldığı aynı eserde ifade edilmektedir¹⁰⁰.

On yedinci yüzyılın müellif dervişlerinden birisi de Mevlevihane şeyhi Mehmed Dede'dir (öl. 1151/1738). Mehmed Dede'nin yazmış olduğu eserler şunlardır: *Risale*, *Bahâ'iyye Üzerine Haşiye*, *Sülûkname-i Mevleviyye*, *Câmiu'l-Kelâm*¹⁰¹.

Eşrefiyye Tarikatı'na mensup olan Müezzinzade Şeyh Mehmed Efendi'nin (öl. 1025/1616), tasavvufa dair *Zâdü'n-Nevâfil fi Tayyi'l-Merâhil* adlı bir eseri ile Kadı İyaz'ın *Şifası* ve İmam Gazzalî'nin *İhya-yı Ulumi'd-Din* adlı eseri ile *Minhacu'l-Âbidin* adlı eserlere yapmış olduğu telhisleri olduğu Bursa ile ilgili eserlerde geçmektedir¹⁰².

Bursa Açıkbâş Zaviyesi şeyhi Açıkbâş Mahmud; Türkçe, Farsça ve Arapça şiir yazmış ve şiirlerinde "Resmî" ve "Âcizi" mahlâsını kullanmıştır. Tasavvufa dair *Risâle-i Nakşibendiyye*, tecvidle ilgili Türkçe *Güzide*¹⁰³ adlı bir eseri ile Seyyid Mehmed Hemedânî'nin *Evrâd-ı Fethiyye*¹⁰⁴ adlı eserinin

⁹⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *OMI*, 98; Muhyi-yi Gülşeni, *Menakıb-ı İbrahim Gülşeni*, neşr. Tahsin Yazıcı, Ankara 1982, s. LXVI.

⁹⁶ İsmail Belig, *Güldeste* s. 152-153; Kara, Mustafa, "Gülşeniyye ve Güldeste", *UÜ, İ.F.D.*, S. 7, cilt.7, Yıl:7, (1998), s. 42.

⁹⁷ Şemlelizade Ahmed Efendi, *Şive-i Tarikat-ı Gülşeniyye*, neşr. Tahsin Yazıcı, (Muhyi-i Gülşeni, *Menakıb-ı İbrâhîm-i Gülşeni* içinde), Ankara 1982.

⁹⁸ Yazıcı, Tahsin, *Menakıb-ı İbrahim Gülşeni*, LXIV.

⁹⁹ Şemlelizade; *Şive-i Tarikat-ı Gülşeniyye*, s. 518.

¹⁰⁰ Şemlelizade; *Şive-i Tarikat-ı Gülşeniyye*, s. 537.

¹⁰¹ Süleyman Halis, *Vefeyatnâme*, 23a-b.

¹⁰² Baldırzade, *Ravza*, 74a; İsmail Belig, *Güldeste*, s. 180.

¹⁰³ Açıkbâş Mahmud, *Güzide*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nu. 3436.

¹⁰⁴ Açıkbâş Mahmud, *Evrâd-ı Fethiyye Tercümesi*, İstanbul Belediyesi, Osman Ergin Yazmalar, nu. 669/2.

tercüme ve şerhi vardır¹⁰⁵. Ayrıca Emir Sultan'ın evrad ve silsilesini anlatan *Risale-i Nurbahşiyye*¹⁰⁶ adlı bir eserinden de bahsedilmektedir¹⁰⁷.

On yedinci yüzyılın sonlarına doğru dergâhını kuran Ahmed Gazzî, Bursa'da eser veren sufilere birisidir. Gazzî, Mısır'ya intisap etmeden önce medreselerde okunan bazı eserler üzerinde çalışmış, bunlara birtakım notlar ilâve etmiştir. Fakat tasavvufa meylettikten sonra yazma işinden mümkün mertebe uzak durmasına rağmen yine de bazı eserler kaleme almıştır. Gazzî'nin konumuzla ilgili olarak tespit edilen eserleri şunlardır. *Nur-ı Satı*, *Risale fi't-Tasavvuf*, *İ'lamu'l-Mültezim bi-Fazilet-i Zemzem*, *Haşiye ale'l-İstiare*, *İ'lau'l-Gazzî*, *Hediyetü'l-Garbî li-Talibi't-Tuhbeti'l-Verdi*¹⁰⁸.

¹⁰⁵ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 154-157; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 562-4; Yılmaz, H. Kâmil, "Açıkbaş Mahmud", *DİA. I*, 332.

¹⁰⁶ Açıkbaş Mahmud, *Risale-i Nurbahşiyye*, Süleymaniye Ktp., H. Hayri Ef. nu. 146.

¹⁰⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *OM. I*, 14. Mehmed Şemseddin bu eserlerin, kendisinden sonra ikinci postnişin olan Ahi Mahmud'un eserleri olduğunu yazmaktadır. *Yâdigâr*, s. 564.

¹⁰⁸ Tekeli, Hamdi, *Ahmed Gazzî ve Tasavvufî Görüşleri*, UÜ. Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1991, s. 59-61. Gazzî'nin yazmış olduğu diğer eserleri ve yukarıda adı geçen kitapların kütüphane kayıtları için ilgili teze bakılabilir.